

John Lewis Gaddis

RĂZBOIUL RECE

ÎNȚELEGERILE, SPIONII,
MINCIUNILE, ADEVĂRUL

Traducere de Diana-Elena Țuțuianu

POLIROM
2021

Cuprins

<i>Lista hărților</i>	8
<i>Prefață</i>	9
Prolog. Previziunile	13
1. Reinvierea fricii	15
2. Bărcei ale morții și bărci de salvare	51
3. Ordine și acțiuni spontane	81
4. Apariția autonomiei	III
5. Recuperarea echității	141
6. Actorii	173
7. Triumful speranței	209
Epilog. Retrospectiva	229
<i>Note</i>	237
<i>Bibliografie</i>	267
<i>Credite foto</i>	283
<i>Sursele hărților</i>	284
<i>Indice</i>	285

Europenii înșiși au spulberat apoi o altă iluzie – aceea a unității dintre ei – intrând în război în 1914. La rândul său, Primul Război Mondial a produs două elemente convingătoare care justificau sfârșitul dominației coloniale. Unul a venit odată cu Revoluția Bolșevică, când Lenin a făcut un apel pentru încetarea „imperialismului” sub toate formele sale. Celălalt a venit din Statele Unite. Când Woodrow Wilson a trecut principiul autodeterminării printre cele 14 Puncte ale sale, intenția lui fusese aceea de a submina atracția exercitată de bolșevism, însă efectul obținut a fost entuziasmarea oponentilor imperialismului din Asia, Orientul Mijlociu și Africa. Printre cei însuflețiți de această idee se numărau Mohandas Gandhi (în India britanică), Ho Și Min (în Indonezia franceză), Syngman Rhee (în Coreea ocupată de japonezi) și un tânăr bibliotecar obscur din China, pe nume Mao Zedong⁴.

Însă a fost nevoie de al Doilea Război Mondial pentru a da lovitura de grație colonialismului, o dată pentru totdeauna: războiul a pus în mișcare procese care, de-a lungul următoarelor două decenii, aveau să pună capăt epocii imperiilor europene, începută în urmă cu cinci secole. Prăbușirea colonialismului a coincis astfel cu începutul Războiului Rece, însă nu Războiul Rece a constituit cauza acestor evenimente – rădăcinile lor se află în altă parte. Deoarece, așa cum subliniase Thomas Paine în 1776, că era illogic ca o insulă să conducă la nesfârșit un continent⁵, era de asemenea foarte puțin probabil, în 1945, ca un continent devastat de război să fie în stare să conducă la nesfârșit restul lumii. Ceea ce s-ar fi întâmplat și dacă Marea Alianță din timpul războiului nu s-ar fi desființat.

Nici decolonizarea nu a devenit o chestiune semnificativă la începutul Războiului Rece. Uniunea Sovietică a rămas antiimperialistă – cum putea să nu fie? –, însă înaintarea revoluției în ceea ce avea să se numească „lumea a treia” era pentru Stalin, în anii imediat de după război, mai puțin importantă decât refacerea de după război și încercarea de a-și extinde influența cât mai mult în Europa. Pe de altă parte, nici Statele Unite nu erau interesate să apere colonialismul european. Propria lor istorie începuse cu o revoltă împotriva unui imperiu, și chiar dacă americanii își făcuseră propriile colonii la sfârșitul secolului al XIX-lea – Filipine fiind cea mai importantă –, nu se împăcaseră niciodată cu colonialismul, preferând să-și exercite influența în afara granițelor prin mijloace economice și culturale. Prin urmare, nici Moscova și nici Washingtonul nu au regretat declinul imperiilor europene – și nici nu au fost preocupate la început de vidurile de putere ce se creau în afara Europei.

Însă această situație nu putea dura prea mult. La sfârșitul anului 1949, confruntarea dintre sovietici și americani pentru Europa ajunsese într-un impas,

ceea ce stimula tentații de a căuta în alte părți oportunități de exploatat. Stalin a cedat acestor tentații când i-a permis lui Kim Ir-sen să atace Coreea de Sud, încurajând în același timp războiul lui Ho Și Min împotriva francezilor din Indochina. Însă bătrânul dictator știa prea puține despre „lumea a treia” și nu a făcut nici un efort susținut pentru a proiecta aici influența sovietică. Hrușcirov era mai energic : spre deosebire de Stalin, îi plăcea să călătorească peste hotare și rareori rata asemenea ocazii. Printre destinațiile sale favorite se numărau țările ce abia își obținuseră independența de sub dominația colonială a Europei. „Nu sunt un aventurier”, explica Hrușcirov, „însă trebuie să ajutăm mișcările de eliberare națională”⁶.

Tocmai de asta le era teamă americanilor. Ei considerau colonialismul o instituție învechită, care putea duce numai la discreditarea Occidentului în regiunile unde exista, slăbindu-i în același timp pe adepții săi din Europa, acolo unde trebuiau să fie puternici. Însă Statele Unite nu se puteau detașa de aliații lor britanici, francezi, olandezi și portughezi doar pentru că mai aveau posesiuni coloniale : reinstaurarea păcii și a securității în Europa postbelică era mult prea importantă. În felul ăsta, riscul ca naționaliștii din „lumea a treia” să-i asocieze pe americani cu imperialismul era foarte mare. Și nici nu exista siguranța că resentimentele pe care colonialismul le generase într-o perioadă atât de lungă nu aveau să facă din comunism o alternativă atrăgătoare. Poate că Marx exagerase contradicțiile capitalismului, însă capacitatea de autodistrugere a imperialismului era evidentă pentru toată lumea. Pentru Statele Unite era ciudat – și chiar periculos – că sfârșitul colonialismului se apropia odată cu intensificarea Războiului Rece, fiindcă păcatele din trecut ale aliaților lor puteau crea ușor vulnerabilități în viitor. Desigur, asta spera și Hrușcirov.

Astfel, toate acestea însemnau că alegerile făcute de țările proaspăt independente încă puteau inclina balanța puterii în Războiul Rece. Pentru americani, unul dintre cele mai șocante aspecte ale Războiului din Coreea fusese repeziciunea cu care un interes marginal – apărarea Coreei de Sud – devenise dintr-odată unul vital. A permite chiar și unei țări subdezvoltate fără capacitate industrial-militară să cadă în mâna comuniștilor putea zdruncina serios încrederea în sine a întregii lumi noncomuniste. La asta s-a gândit Eisenhower când a invocat, în 1954, cea mai renumită dintre metaforele Războiului Rece : „Aveți aranjate în față un șir de piese de domino, o lovești pe prima și... ultima... va cădea foarte repede. În felul ăsta v-ați putea trezi în fața... unei dezintegrări cu cele mai profunde consecințe”⁷.

„Piesele de domino” se puteau prăbuși în urma unor agresiuni externe, cum se întâmplase în Coreea, sau a unor acțiuni subversive interne, cum se întâmpla

în Indochina. Dar se putea întâmpla asta și dacă state care ieșeau de sub dominația colonială *alegeau* să se incline spre Uniunea Sovietică sau China. Situația amplasa decolonizarea într-un nou context : din perspectiva Washingtonului, apariția naționalismului putea provoca la fel de multe probleme ca și persistența colonialismului. Războiul Rece devenea global ca întindere ; însă efectul paradoxal era acela că acorda putere unor popoare – care până nu demult nu dețineau niciun fel de putere – pe care acum fiecare tabără încerca să le atragă de partea ei. Metoda lor era „nealiniera”.

II

„Nealiniera” oferea o modalitate prin care conducătorii statelor din „lumea a treia” se puteau inclina fără să se prăbușească : ideea era să nu se alăture nici unei părți din Războiul Rece, lăsând în același timp deschisă posibilitatea unui asemenea angajament. Astfel, dacă presiunea din partea unei superputeri devenea prea mare, o putere mai mică se putea apăra prin simpla *amenințare* că se va alia cu cealaltă superputere.

Iugoslavia – un stat care nu făcea parte din „lumea a treia” – a deschis calea acestui proces. Tito nu căutase să-l condamne pe Stalin în 1948 : el era și rămăsese un comunist convins. Însă era hotărât să nu sacrifice suveranitatea țării sale de dragul solidarității ideologice și, spre deosebire de majoritatea celorlalți lideri est-europeni ai vremii, nici nu avea nevoie să o facă. Văzând cât de repede îi ofereau americanii ajutor economic după ce rupsese legăturile cu Stalin, Tito a întrezărit posibilitatea unei salvări : vor risca rușii să folosească forța împotriva iugoslavilor, dacă asta însemna să intre în război cu americanii ? Cu Flota a Șasea americană desfășurată chiar de-a lungul coastei iugoslave, Stalin trebuia să se gândească de două ori înainte să încerce o invazie – și se pare că a făcut-o, mulțumindu-se în schimb să pună la cale încercări de asasinat – toate soldate cu eșecuri⁸.

În același timp însă, Tito și-a dat seama că nu era bine să devină *prea* dependent de Statele Unite. Putea fi el sigur că NATO avea să-i apere țara ? Sau că americanii nu vor încerca, în schimbul ajutorului oferit, să reinstaureze capitalismul ? Prin urmare, era logic să lase deschisă calea unei reconcilierii cu Uniunea Sovietică, iar atunci când, după moartea lui Stalin, Hrușciiov s-a dus la Belgrad ca să-și ceară scuze pentru comportamentul predecesorului său, conducătorul iugoslav l-a primit cu respect – dar și ca pe un egal. De atunci încolo, Hrușciiov s-a simțit obligat *să-i ceară părerea* : cel mai relevant exemplu a fost

cel din timpul crizei maghiare din 1956, când el și Malenkov au făcut o călătorie de groază la bordul unui avion mic, pe o vreme oribilă, după care au traversat marea învolburată cu un vaporeș doar pentru a obține aprobarea lui Tito în privința deciziei sovietice de a înăbuși revolta. Tito era „în vacanță” pe insula sa din Adriatică și nu putea fi deranjat să meargă la Belgrad sau la Moscova. „Hrușciiov și Malenkov păreau epuizați”, își amintea unul dintre consilierii lui Tito, „în special Malenkov, care abia mai stătea în picioare”⁹. Era un exemplu grăitor al poziției privilegiate pe care o putea oferi „nealinieră”.

Interesul lui Tito pentru ideea de „nealinieră” a depășit însă granițele Europei de Est. Simțind valul naționalismului crescând în Asia, el se asociase deja până atunci cu doi lideri din acea parte a lumii, Jawaharlal Nehru din India și Zhou Enlai din China – fiecare având propriile motive pentru a rezista hegemoniei superputerii.

Motivul lui Nehru era legat de Statele Unite și Pakistan. Englezii garantaseră independența Indiei și a Pakistanului în 1947, iar Nehru sperase să păstreze în afara Războiului Rece zona subcontinentală pe care o împărțeau. Însă pakistanezii – îngrijorați de ambițiile indienilor – căutaseră să obțină sprijinul americanilor prezentându-se drept anticomuniști înfocați, cu o forță militară instruită de britanici care putea oferi baze de-a lungul sensibilei granițe sudice cu Uniunea Sovietică. Contrastul cu Nehru – și el școlit de britanici, însă socialist, pacifist și hotărât să nu se alăture nici uneia dintre părțile implicate în Războiul Rece – n-ar fi putut fi mai izbitor. Până la sfârșitul anului 1954, Pakistanul reușise să intre în Organizația Tratatului Central (Central Treaty Organization – CENTO) și în Organizația Tratatului Asiei de Sud-Est (Southeast Asian Treaty Organization – SEATO), ambele înființate de secretarul de stat Dulles pentru a înconjura Uniunea Sovietică cu alianțe militare finanțate de americani. Pentru Nehru, alinierea Indiei la „nealinieră” era un mod de a le da peste nas americanilor și pakistanezilor, arătându-le în același timp celorlalți din „lumea a treia” că existau alternative la simpla aliere cu una sau alta dintre părțile implicate în Războiul Rece¹⁰.

Motivele lui Zhou Enlai în sprijinul politicii de „nealinieră” – erau, desigur, cele ale lui Mao Zedong – aveau de-a face și cu teama de hegemonie, care, din perspectiva Chinei, putea veni atât din partea Statelor Unite, cât și a Uniunii Sovietice. Washingtonul continuase să-i sprijine pe Jiang Jieshi și pe naționaliștii chinezi după ce fugiseră în Taiwan, în 1949: amenințarea cu o încercare a naționaliștilor, sprijinită de americani, de a recuceri teritoriului chinez nu putea fi trecută cu vederea la Beijing. Însă, pentru a se apăra împotriva acestui pericol, Mao nu era pregătit să se bazeze doar pe alianța încheiată cu sovieticii în 1950.

Prin urmare, era logic pentru China să se alieze cu naționaliști din foste colonii și regiuni dependente : „Victoria lor”, îi scria Zhou lui Mao, „ar fi în interesul lagărului socialist și... ar zădărnici orice încercare a imperialiștilor occidentali de a-și duce la bun sfârșit încercuirea lagărului estic”¹¹.

Dacă nu obiectivele finale, atunci această convergență a intereselor a fost cea care i-a determinat pe Tito, Nehru și Zhou să se întâlnească în cadrul primei conferințe a țărilor „nealiniate”, organizată la Bandung (Indonezia), în aprilie 1955 : scopul său era de a extinde autonomia prin încurajarea neutralității în cadrul Războiului Rece. Printre invitați s-a numărat și colonelul Gamal Abdel Nasser din Egipt, care avea să se dovedească în curând cel mai abil dintre adepții „nealinierii”.

Egiptul nu fusese niciodată colonie, însă Marea Britanie îl controlase încă din anii 1880 : Canalul Suez, care se afla în întregime pe teritoriul Egiptului, reprezenta o legătură de maximă importanță cu Orientul Mijlociu, India și Asia de Sud-Est. Însă revoluția naționalistă din 1952 a dus la înlăturarea regelui Faruk, extrem de obedient față de englezi, iar doi ani mai târziu britanicii au acceptat să-și desființeze bazele militare rămase în Egipt, rezervându-și dreptul de a readuce trupe pentru protejarea canalului, în caz că avea să fie vreodată în pericol. În acest moment, Nasser preluase deja puterea la Cairo, aspirând să devină principalul lider naționalist al lumii arabe.

Desigur, nu putea face asta prin alinierea Egiptului cu Statele Unite, deoarece, deși fusese sprijinit de americani, aceștia erau prea vizibil legați de europeni și, prin urmare, se temeau, după cum spunea Nasser, „să nu supere vreo mare putere colonială”¹². În spiritul de la Bandung, a decis să rămână neutru, dar în același timp avea să profite de speranțele împărtășite de Moscova și de Washington că l-ar putea aduce în sfera lor de influență. I-a convins pe americani să finanțeze construirea pe Nil a barajului de la Assuan, proiect esențial pentru dezvoltarea economiei egiptene. În același timp însă, a decis să cumpere arme din Cehoslovacia. Aceste două hotărâri au declanșat prima mare criză din Orientul Mijlociu din timpul Războiului Rece.

Deja neliniștit de prezența lui Nasser la Bandung, Dulles era îngrijorat că afacerea cu armele cehoslovace ar putea face din Nasser „o unealtă a rușilor”, caz în care „trebuie să avem în vedere modificarea întregii noastre politici”. Apoi Egiptul a extins recunoașterea diplomatică la Republica Populară Chineză. Nasser „făcuse un pact cu diavolul, în speranța... înființării unui imperiu care să se întindă de la Golful Persic la Oceanul Atlantic”, a spumegat Dulles : curând după aceea, americanii au anulat finanțarea barajului de la Assuan. Însă Nasser aranjase deja ca Uniunea Sovietică să finanțeze proiectul, dându-i

libertatea de a răspunde Statelor Unite prin naționalizarea Canalului Suez¹³. Ceea ce i-a alarmat pe englezi și pe francezi, care, fără să consulte Washingtonul, au elaborat un complot împreună cu Israelul pentru a-i face să atace canalul, dând astfel ocazia Londrei și Parisului să intervină pentru a-l „apăra” – adevărata intenție fiind înlăturarea lui Nasser. După cum spunea prim-ministrul Anthony Eden, „nu vom avea niciodată un pretext mai bun pentru o intervenție împotriva lui decât avem acum”¹⁴. Invazia anglo-franceză-israeliană a avut loc la sfârșitul lunii octombrie 1956, tocmai în momentul când ajungeau la apogeu și crizele din Polonia și Ungaria.

Greșit concepută, prost sincronizată și gestionată cu incompetență, invazia aproape că a destrămat alianța NATO. Eisenhower era furios : pentru că fusese luat prin surprindere, pentru că nu se mai putea concentra pe ceea ce se petrecea în Europa de Est și pentru apariția unui colonialism european reacționar. „Cum să sprijinim Marea Britanie și Franța”, a întrebat el, „dacă prin aceasta vom pierde întreaga lume arabă ? ”¹⁵. Președintele a insistat asupra retragerii forțelor engleze și franceze din zona canalului, precum și asupra evacuării evreilor din Sinai, amenințând cu impunerea unor sancțiuni economice severe¹⁶. Până în momentul acela, Hrușciov amenințase deja că îi va ataca pe invadatori cu rachete nucleare dacă nu încetau imediat orice operațiune militară. Adevăratul câștigător a fost însă Nasser, care a păstrat canalul, i-a umilit pe colonialiști și a echilibrat balanța superputerilor în Războiul Rece, întărindu-și totodată poziția de lider incontestabil al naționalismului arab.

Apoi americanii i-au dat și mai multă putere din cauza propriei lor incompetențe. În ianuarie 1957, Eisenhower a anunțat că Statele Unite aveau să concluzeze cu statele din regiune pentru a le apăra de comunism. Dată fiind această tactică lipsă de încredere în tenacitatea naționalismului, „Doctrina Eisenhower” nu prea s-a bucurat de sprijin. După cum nota CIA câteva luni mai târziu, „aproape toți arabii credeau probabil că obsesia americanilor față de comunism indica lipsa clară de interes față de ceea ce ei considerau a fi problemele mult mai presante din zonă”¹⁷. Statele Unite au mai făcut o ultimă încercare de a ține sub control naționalismul arab printr-o debarcare grăbită a pușcașilor marii în Liban, în iulie 1958, după răsturnarea neașteptată a guvernului prooccidental din Irak. Nici aceasta nu a reușit mare lucru, iar curând după aceea Eisenhower a tras concluzia potrivită : „Cum suntem pe cale să fim scoși [din Orientul Mijlociu], am putea la fel de bine să începem să credem în naționalismul arab”¹⁸.

Ceea ce a demonstrat atunci Nasser – împreună cu Tito, Nehru și Zhou Enlai – a fost faptul că a fi o superputere implicată în Războiul Rece nu garanta întotdeauna atingerea propriilor țeluri. Existau limite în privința ordinelor pe